

INTERNATIONAL JOURNAL OF HUMANITIES AND EDUCATION (IJHE),
VOLUME 5, ISSUE 10, P. 382 – 387.

ULUSLARARASI BEŞERİ BİLİMLER VE EĞİTİM DERGİSİ (IJHE), CİLT 5,
SAYI 10, S. 382 – 387.

METİNDİLBİLİMİN ABC’Sİ: Aşkın-Balci, Hülya (2018).

“Metindilbilimin ABC’si”, Say Yayınları, İstanbul.

Ensar KILIÇ¹

Prof. Dr. Hülya AŞKIN BALCI tarafından kaleme alınan “Metindilbilimin ABC’si”, Say Yayınları tarafından 2018 yılında yayımlanmıştır. Kitap, 344 sayfadan oluşmaktadır. Çalışma, cümle üstü dil birimleri ve bu birimlerin çözümlenmesine dair metindilbilimsel yaklaşımları kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Metindilbilim, insanların karşılıklı ilişkilerini ve ürettikleri varsayılan metin üzerindeki çalışmalara ağırlık vermekte, tek tek cümlelerle değil metnin bütünü ile ilişkili bağlantıları incelemektedir (s. 11). Nitekim dille ilgili sorunların çözümünde cümle parçalarını incelemek çoğu zaman gerçekleri ortaya çıkarmaya yetmemektedir. Bu nedenle, en büyük dilsel birimin cümle değil, metin olduğunu söyleyen dil bilimciler metni esas alarak dile daha geniş bir perspektiften bakmanın mümkün olduğunu dile getirmiştir (s. 34).

“Metindilbilimin ABC’si”, metindilbilim konusundaki birikimin Türkçenin yapısına uygun olarak ele alınması noktasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Nitekim büyük oranda Hint-Avrupa dilleri temelinde oluşturulan ve Türkçeye tercüme yoluyla kazandırılan yabancı metindilbilim çalışmaları; dil aileleri arasındaki tabii farklar nedeniyle Türkçenin metindilbilim konusundaki ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Eserin ön sözünde bu duruma dikkat çekilerek, çalışmadaki kavramsal ve teorik anlatımların Türkçeye ait düşünce ve edebiyat ürünleri ile zenginleştirildiği vurgulanmaktadır.

Çalışmanın “Giriş” bölümü üç başlığa ayrılmıştır. İlk başlıkta, metin kavramından ne anlaşılması gerektiği sorgulanmakta, dil bilimsel açıdan metin; “birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan tümceler dizisi” olarak tanımlanmaktadır (s. 18). Ardından, metin ve bağdaşıklık arasındaki ilişki açıklanarak metin kavramının etimolojik geçmişi irdelenmektedir. “Giriş” bölümünün ikinci başlığı, metin ve söylem arasındaki ilişkidir. Bu başlık altında, söylemin metnin aksine sözlü ortam odaklı bir kavram olduğu vurgulanmaktadır. Öyle ki söylem, “daha ziyade özne tarafından somut olarak oluşan öznenin

¹ Anadolu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-Posta: ensarkilic@hotmail.com.tr

ilk konuşma düzeyinde ortaya koyduğu bir konudur. Daha sonra yazıya dönüşmektedir (s. 21).” Bu bölümün üçüncü başlığı “Metindilbilimin Tarihçesi”dir. Bu başlık içerisinde, “metindilbilimin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışının 1960-1970’li yıllara dayandığı” belirtilmekte, ayrıca metindilbilim çalışmalarının; dilin iç yapısını bir dizge olarak gören yani ürüne odaklanan yapısalcılık, cümle çözümlerine dayanan klasik söz dizimi ve Chomsky’nin görüşlerinin yansıtıldığı üretici-dönüşümsel dil bilgisi gibi yöntem ve yaklaşımlar üzerinden ilerlediği aktarılmaktadır (s. 28-29). Araştırmacı bu bölümde, özellikle Chomsky’nin kuramında yer alan yüzey yapı ve derin yapı kavramlarını tartışmaktadır. Üretici-dönüşümsel dil bilgisinde, derin yapı “soyut”, yüzey yapı ise “somut” cümle yapısı olarak ifade edilmektedir (s. 29-30). Kitapta derin yapı ile yüzey yapı arasındaki ilişki şu şekilde açıklanmaktadır: “Bir tümcedeki derin yapı, bir başka deyişle anlam, farklı yüzeysel yapılarla gösterilebilmektedir” (s. 30).

Kitabın ikinci bölümünde, “Metin nasıl oluşur?” sorusuna yanıt aranmakta, metin üretimi tüm boyutlarıyla ele alınmaktadır. Metin üretimi, bireysel ve sosyal ihtiyaçları olan karmaşık bir davranış sürecini temsil eder ve düzenleme-tasarlama, seçme ve kodlama basamaklarından oluşur (s. 38). Bu aşamalar, metin üreticisinin aktarmak istediklerini yazıya döküp bunları anlamlı hâle getirmesini sağlar. Aynı zamanda bu süreç içerisindeki üretici; bir yandan metin üretimi yaparken bir yandan da meydana getirdiği metni düzenleme aşamasını eş güdümlü bir şekilde yürütür (s. 38). Metin oluşturma süreci şu 10 aşamadan oluşur (s. 40):

1. Amacın belirlenmesi,
2. Konuyu belirleme ve sınıflandırma,
3. Mesaj,
4. Kurgu aşaması,
5. Söylem biçimi,
6. Kavram alanı oluşturma,
7. Dilsel gösterenleri seçme,
8. Metin düzeyinde dilsel kodlama süreci,
9. Seslenme/yazma,
10. Metni denetleme.

Bu süreç sonucunda oluşturulan bir metnin, alıcısı tarafından kabul edilebilmesi için taşıması gereken özellikler ise şunlardır (s. 50):

1. Alıcıyı tanıma ve onun ihtiyaçlarına cevap verme,
2. Metinde mümkün olduğunca ayrıntılara yer verme,
3. Tutarlı ve bağdaşık bir metin oluşturma,
4. Amaca uygun bir metin biçimi seçme,

5. Metnin üretiminde dil bilgisi kurallarına uygun hareket etme.

Kitabın üçüncü bölümünde, metin olmanın ölçütleri işlenmiştir. Beaugrande ve Dressler'e göre bir metnin oluşturulması için 7 adet ölçüt vardır. Bunlar: Metinler arasılık, durumsallık, bilgisellik, tutarlılık, bağdaşıklık, kabul edilebilirlik ve amaçlılıktır (Aktaran: s. 51).

Bağdaşıklık bir metindeki dil bilgisel uyumu ve bütünlüğü, tutarlılık ise metindeki anlamsal ve mantıksal yerindeliliği ifade eder. Yani bağdaşıklık ifadeye ilişkin bir kavramken, tutarlılık içerikle bağlantılı olup metindeki anlatımın mantık kurallarıyla ve birbiriyle çelişmemesini, ayrıca metinde izlenebilen bir konunun olmasını içermektedir (s. 51-52, 162). Bir metnin bağdaşık ve tutarlı olabilmesi için o metinde çizgisellik ve sürekliliğin sağlanmış olması gerekir. Metinlerde, çizgisellik ve süreklilik gönderimler yoluyla organize edilir. Gönderim, bir metinde daha önce ve daha sonra aynı sözcük, izlek, kavram ya da düşüncenin aynı biçimde ya da farklı biçimlerde yeniden kullanılmasına denir (s. 65). Art gönderim önceki metne, ön gönderim ise sonraki metne gönderim anlamını taşır. Aşağıda zamir ile yapılan bir gönderim örneklendirilmiştir (s. 67):

Ayşe hızlı hızlı yürüyordu. Onun² yapacağı daha çok iş vardı.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, cümleler arası ve cümle üstü çalışmalarda gönderimler önemli bir rol oynamakta, cümlelerin sağlıklı bir şekilde birleşimi ve metin bütünlüğünün sağlanması noktasında gönderimler âdeta bir uyum aracı olarak görev üstlenmektedir (s. 70). Türkçenin yapısı gereği, Türkçede gönderimler yalnızca kelimelerden oluşmamaktadır. İyelik, şahıs ve belirtme hâli ekleri gibi son eklerle de cümleler arasında gönderim yapılabilmektedir. Aşağıdaki örnekte gönderimin şahıs ekiyle yapıldığı görülmektedir:

Babanız **sizin** için yemek ısmarladı bana. Çok üzülecek giderseniz³ (s. 73).

Bağdaşıklığın bir diğer önemli boyutu yinelemedir. Yineleme, “metindeki tümce ve tümce grupları arasındaki ilişkileri inceleyen, aynı zamanda metinde daha önce değinilen bir sözcüğe tekrar değinilmeyi de içeren bir kavram” olarak tanımlanmaktadır (s. 77). Kısacası, bir metin boyunca metnin iskeletini oluşturan sözcükler; metin boyunca tıpatıp yinelenebileceği gibi; farklı kelime ya da ekler yoluyla da tekrar edilebilmektedir. Örneğin bir akasya ağacı

² Buradaki “onun” ifadesi ilk cümledeki “Ayşe” sözcüğü ile ilişki kurarak, iki cümle arasındaki dil bilgisel sürekliliği sağlamaktadır.

³ İşaretili şahıs eki ilk cümledeki zamirle gönderim ilişkisi içerisindedir.

hakkında yazılan bilimsel bir yazıda, metin boyunca akasya ağacı için “o, Anadolu’nun her bölgesinde yetişen bu ağaç” gibi akasyayı ifade eden farklı ifadeler kullanılabilir. Farklı ifadeler kullanılarak yapılan bu tarz yinelemelere değiştirim adı verilir. Türkçede değiştirim şu yöntemlerle yapılabilmektedir (s. 88-89): a) eş, yakın veya zıt anlamlı sözcük kullanma, b) sözcüğün alt veya üst anlamlısını kullanma, c) örtük yapı (çıkarmı, sezdirim, ön varsayım), d) kinaye, e) açıklama.

Amaçlılık, metin üreticisiyle metnin alıcısı arasındaki bağı temsil eden ölçütlerdendir. Her metnin belirli bir amaç dâhilinde yazılması, metnin anlaşılabilirliği ve akıcılığı açısından kıymetlidir. Eserde amaçlılığın önemi şu sözlerle dile getirilmektedir (s. 167): “Her anlatım farklı bir amaca yönelik olarak oluşturulduğundan, yazar amacı ve niyetine göre bir bilgi aktarmak, bir olayı hikâyeye etmek veya bir manzarayı aktarmak için farklı anlatımlara başvurabilir. Metindilbilimde tutarlı ve bağdaşık bir metin oluşturabilmek için yazarın hedefi bu amaçlılık ölçütüyle ortaya çıkarılarak incelenmektedir.”

Metnin oluşum sürecindeki ölçütlerden bir diğeri durumsallıktır. Bireysel, toplumsal ve kültürel açıdan farklı gerçekleri barındıran kitleler, farklı durumsallıklara sahiptir. Bu durumda metinlerin hitap ettikleri kitleyle uyumlu olmaları gerekir. Yani metin, sunulduğu kitleyle sorunsuz bir iletişim kurabilmelidir (s. 167-168). Örneğin lise öğrencilerinden oluşan bir topluluk için salgın hastalıklarla ilgili bilgilendirici bir broşür hazırlarken tıp literatürüne özgü bir dil kullanmak, mevcut topluluğun durumuyla uyumlu olmadığı için broşür ve öğrenciler arasındaki iletişim durumu sağlıksızdır.

“Bilginin aranması, bulunması ve incelenmesi noktasında metindilbilim devreye girerek diğer ölçütlerin yardımı ile bağlama göre bilgisellik ölçütünü de işin içine dâhil etmek suretiyle çalışmalarına şekil vermektedir (s. 169).” Bilgisellik, metinde yer alan bilgilerin bilindik bilgiler olup olmaması ile yeni ve eski bilgilerin birbiriyle harmanlanması durumunu ifade etmektedir. Var olan bilgileri tekrarlayan metinler özgün olamaz. Bu tür metinler, metnin alıcısı tarafından sıkıcı olarak tabir edilir. Eski ve yeni bilgilerin uyum içerisinde olduğu, merak duygusunu tetikleyen metinler daha sürükleyicidir (s. 169-171).

Kabul edilebilirlik metnin gelenek ve yerel olanla ilişkisini içeren bir ölçüttür. “Okuyucunun yaşadığı toplumun yanı sıra öznelliği de bir metnin kabul edilebilirliğini etkilemektedir (s. 176).” Kısacası, bir metnin kabul edilir olabilmesi için hitap ettiği kitlenin hazırbulunuşluğuna uygun, tutarlı ve anlaşılır olması gerekir (s. 176).

Metinler arasılık, “bir metnin kendinden önceki, sonraki ya da aynı zamandaki metinlerden bağımsız olarak tek başına herhangi bir anlama sahip olamayacağı düşüncesinden yola çıkarak oluşturulmuş” bir ölçüttür (s. 179). “Metinlerarasılık bir yazarın önceki bir metni ödünç alması ve dönüştürmesi için kullanılabildiği gibi, bir metni okuyan bir okurun bir başka metne başvurması için de kullanılabilmektedir (s. 180).” Bu ölçüt, iki veya daha çok metin

arasındaki ilişkiyi alıntı, gizli alıntı, anıştırma, öykünme, yansılama ve indirgeme gibi yöntemler aracılığıyla kurmaktadır (s.180).

Kitabın dördüncü bölümü “Metin Yapısı” üzerine oluşturulmuştur. Klasik olarak metinler - yapısal açıdan- giriş, gelişme ve sonuç kesitlerine dayanılarak çözümlenmektedirler. Metindilbilimde ise metnin yapısı çözümlenirken küçük yapı, büyük yapı ve üst yapı kavramlarından yararlanılmaktadır (s. 199). “Bir metnin üst yapısı onun türüyle ilgili genel bir çerçeve sunarken küçük yapı ve büyük yapı metnin içeriğiyle ilgilidir (İskender vd., 2015 s. 451).” Büyük yapı, metnin genel anlam ve sistemini ortaya koyar yani metnin anlaşılmasına dair anlamsal kuralları belirler (s. 201-202). Küçük yapı ise cümleler arasındaki düzenlemeyi içermektedir. Yineleme, art gönderim, ön gönderim, eksilteli yapı, eylem zamanı vb. hususlar küçük yapı dâhilinde incelenmektedir (İskender vd., 2015, s. 451).

Eserin beşinci bölümü “Metin Tipolojisi” üzerinedir. Bu bölümde metinlerin birden çok kıstasa göre sınıflandırılabilirdiğinin üzerinde durulmakta, metin türlerinin sınıflandırılmasında en önemli ölçütün metnin işlevinin seçilmesi olduğu belirtilmektedir (s. 2013-219). Nitekim metinlerin birçok işlevi vardır, bunlar; entelektüel, uygulamaya dayalı, eylem odaklı, psikolojik, sosyal, ahlaki, şekil odaklı, üst dilsel-iletişimsel ve eğlendirmeye dayalı işlevler şeklinde sıralanabilir (s. 222-223). Metin üretimi sırasında bu işlevlerden birkaçı bir araya gelebilmektedir (s. 223).

Altıncı bölümde “İletişimsel Metin Modeli” (anlatıcı bakış açısı) üzerinde durulmaktadır. Baumann’a göre, bu model metinleri iletişim eyleminin bir unsuru olarak görmekte ve açıklamalarını buna yönelik şekillendirmektedir (Aktaran: s. 263). Okur, bir metindeki tüm olay ve olguları anlatıcı aracılığıyla öğrendiği için anlatıcının bakış açısı; düşünce, duygu ve olguların okura ulaşmasını sağlayan ve okurla metin arasındaki iş birliğinin boyutunu belirleyen önemli bir unsurdur (s. 270).

Kitabın yedinci bölümünde “Farklı Metin Çözümleme Yaklaşımları”ndan bahsedilmektedir. “Metin analizinde metin dilinin sorunları, tümce bağlantıları ve kuralları, anlatıbilim sorunları ile birlikte ele alınıp metin seçimi ve üslup eğitiminin rolü incelenmektedir (s. 271).” Bu bölümde; metni oluşturan kelimelerin bağlam içerisinde edindikleri ilişkileri inceleyen içerik çözümleme, geçmiş deneyimlerin yani kişisel deneyimin sözle aktarımının dilsel çözümlemesi olarak ifade edilebilen anlatı çözümlemesi ve metinlerin dil bilgisi bağlamında çözümlendiği metin partasyonu üzerinde durulmuştur (s. 271-280). Yedinci bölümün ardından kitapta metindilbilime ait kavramların bulunduğu bir “Kavram Listesi” kısmı bulunmaktadır. Sözlük biçimindeki bu listenin hemen ardından ilk yedi bölüm içerisinde yer alan cümle ve metin örneklerinin alıntılı olduğu bazı kurmaca metinler, -“Kaynakça” ve “Dizin” bölümlerinden hemen önce- “Ekler” başlığı altında çalışmaya ilave edilmiştir.

Sonuç olarak, “Metindilbilimin ABC’si”, metindilbilimi anlamlandırma noktasında, orijinal ve Türkçeye özgü bir bakış açısını temsil etmektedir. Nitekim, dil bilimi çalışmalarında karşılaşılan en büyük zorluklardan biri; akademik anlatılardaki tespitlerin büyük çoğunluğunun Türkçenin karakteristiği ile bağdaşmayan, çeviri veya adapte cümle ve paragraflar üzerinden örneklendirilmesidir. Bu noktada, çalışmadaki cümle ve metin kesitlerinin Türkçenin yapı ve söz dizimi kurallarına uygun, özgün Türkçe metinlerden seçilmiş olması oldukça kıymetlidir.

Kaynakça

Aşkın-Balcı, H. (2018). “*Metindilbilimin ABC’si*”, İstanbul: Say Yayınları.

İskender, H. & Yiğit, F. (2015). “Küçük Yapı Düzeyindeki Değişimlerin Öğrencilerin Metni Anlamalarına İlişkin Görüşleri Üzerine Etkisi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 32, s. 450-476.